

Ирена Р. ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 5. 12. 2022.
Прихваћен: 22. 2. 2023.

СТАРА СРПСКА ПОКЛОНИЧКА ПРОЗА У МУЛТИКУЛТУРАЛНОМ КОНТЕКСТУ**

У овом раду биће речи о појединим особеностима српске поклоничке прозе (проскинитарионима и путописима), која је у свом развијенијем виду позната код нас тек у XVII и XVIII веку. Путујући кроз просторе турске царевине и посећујући Света места од којих су нека чували Турци, путописци у својим списима остављају значајна сведочанства о личним искуствима, уз подсећање на предања која говоре о томе да су сви покушаји Турака да униште хришћанске светиње били узалудни. На специфичност српске поклоничке прозе утицала је и чињеница да поклонници често потичу из мултикултуралних средина (румунски Банат, Босна), што је условило употребу одређених дијалектизама и позајмљеница, у текстовима не само на народном већ и на српкословенском језику, при чему не треба пренебрегнути ни снажну везу ове књижевне врсте остварену са српским усменим песништвом и са старијом дубровачком прозом.

Кључне речи: српска поклоничка проза, проскинитарион, путопис, мултикултуралност, дијалектизми, позајмљенице.

1. Поклоничка путовања у Свету земљу и град Јерусалим одувек су привлачила пажњу путника из целог света од најранијих хришћанских времена. Први записи о боравку у Светој земљи код нас потичу још од Светога Саве који је у два наврата походио Свету земљу.¹ О Савиним путовањима у Свету земљу сведочила су и оба његова биографа – Доментијан и Теодосије Хиландарац. Управо ти описи Савиних путовања у Свету земљу у житијима Светога Саве представљају зачетке српског путописног жанра.

---

* irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs

** Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-68/2022-14/200165).

¹ Познато је да је Свети Сава највероватније са другог свог путовања послао писмо (писма) тадашњем игуману манастира Студенице Спиридону.

Претпоставља се да је Свети Сава можда први донео међу Србе грчки проскинитариион, тј. водич по Светим местима који је могао послужити као узор у састављању оваквих списа, будући да се први опис Светих места налик проскинитарииону код нас среће у Бдинском (Видинском) зборнику на српскословенском језику и потиче из 1359/1360. године (Павић 1970: 305; 1991: 87; Трифуновић ²1990: 296; Јовановић 2018: 162).

Тек у XVII и XVIII веку може се говорити о целовитијим проскинитариионима, какав је опис Јерусалима непознатог аутора у препису грешног попа Томе из 1643. године (ПТ), који се чува у оквиру Седмичног октоиха у Библиотеци Матице српске у Новом Саду под сигнатуром РР I 31.

Осим проскинитарииона у XVII и XVIII веку јављају се и путописи у којима се описује и путовање до одредишта и натраг, док их у односу на водиче карактерише и развијеније приповедање. Први прави путопис у српској књижевности јесте тако путопис Јеротеја Рачанина из 1727. године, сачуван према издању О. М. Бођанског из 1861. године (Јовановић 2007: 26).

На тешкоће строгог жанровског одређења појединих састава указује случај са текстом познатим под именом Никонова повест о јерусалимским црквама у Горичком зборнику из 1442. године (ГЗ 2656–271а) који не представља ни проскинитариион ни путопис већ уметнички замишљену повест дату кроз преглед Светих места (Трифуновић ²1990: 296; Јовановић 2018: 163).

Отуда се често прибегавало да се и проскинитарииони и путописи именују једним заједничким термином поклоничка проза (Јовановић 2005: 159),² путописна проза (Цветковић Теофиловић 2021: 37), или, једноставно, путописи (Павић 1970: 305–324).³

2. На обликовање српске поклоничке прозе, као што је већ напоменуто, велики утицај имала је традиција постојања грчких проскинитарииона, чији најстарији текстови потичу из VII века, а који су превођени и на словенски језик. Будући да грчке проскинитариионе, као и руска хожденија/хоженија или паломнике⁴ карактерише међународни стандард у изразу а не само у садржају (Грицкат 1976: 298), слична констатација односи се и на српске путописе. И Грицкат (1976: 298) истиче да је припадништво међународним, тј. општечовечанским, како мисаоним, тако и изражајним токовима, тада било не само цењено него често и незаобилазно. Суви протоколизам излагања, одсуство изражавања осећања, опис уз обавезно мерење растојања, величине предмета или њиховог броја, уздигнути су, нарочито у водичима, на ранг догме (Данилов 1962: 24). Указујући на низ, пре свега, синтаксичко-стилских особина изражајног стандарда српских путописа у XVII и XVIII веку,

² Т. Јовановић (2007: 9) наводи да се у славистици за ову врсту састава усталио руски израз „паломническа литература”, то јест „ходочасничка”, или „поклоничка”, те да се под тим појмом подразумевају углавном и путописи и проскинитарииони.

³ И. Грицкат (1976: 299) разматра језик српских путописа из XVII и с почетка XVIII века, занемарујући њихово тематско рачвање на итинерере, биографске белешке самих хаџија, на пописе конака, маритиме и др.

⁴ Уп. Данилов 1962: 21; Лихачов 1963: 55; Поселенова 2012: 262.

И. Грицкат (1976) успоставља велики број паралела управо са грчким проскинитарационима од IX до XVII века.

3. Нису изостали ни напори да се пронађе конкретни грчки предложак за настанак појединих водича код нас, иако су овакви примери малобројни. Говорећи о Поклоњенију Часнаго Гроба Гаврила Тадића из 1662. године Ј. А. Клауснер (1956: 107–108) као могући предложак за настанак овог списка помиње један грчки проскинитарацион који се чува у библиотеци Виктора Емануела у Риму, а који је објавио П. В. Безобразов, заједно са руским преводом. С друге стране, треба имати у виду да је сличност међу грчким проскинитарационима веома велика, те је тешко утврдити који од њих је послужио као протограф (Дојчиновић 2015: 346–347).

4. Иако су дела ове врсте тесно повезана, она се ипак „нису ропски преводила, преписивала и прецртавала, већ функционално прилагођавала потребама оних за које су израђивана” (Дојчиновић 2015: 348). С тим у вези врло је интересантно запажање Ј. А. Клауснера (1956: 108) о сличности између минијатура поменутог грчког предлошка из библиотеке Виктора Емануела у Риму и оних у Поклонику Гаврила Тадића, при чему су минијатуре у Гавриловом спису (иначе, рођеног Сарајлије из породице Хумковић) тако модификоване да се у њима изоставља увек цамија у близини неког хришћанског места или се наместо ње представља неко немуслиманско здање. Б. Летић (1991: 24), пишући о српској и хрватској књижевој традицији у турском периоду, истиче да се и поред прожимања култура може уочити да се у разним писаним облицима водио идеолошки верски „агон”, у коме су припадници истога народа бранили интересе своје вере, тако да се може претпоставити присуство богатије полемичке литературе, у којој је оспоравана друга а истицана своја „права вера”.⁵

5. Трагове односа у то време према другим културама, пре свега, турској, налазимо и у самим текстовима српских проскинитарациона и правих путописа. Т. Јовановић (2005: 164) наводи да је у време када су српски путописци путовали ка Светој земљи цео простор којим су се кретали био у оквирима велике турске царевине.⁶ Отуда су се често помињали турски ханови, цамије, цариници и војници, који су тада чували и сам Христов гроб.

Иако у водичима, сходно њиховом карактеру, не очекујемо присуство личног тона у приповедању, забележени су ретки примери пријатног сусрета ходочасника са једним Турчином Бошњаком који је понудио путника кафом, а нису изостали ни примери лошег искуства са турским властима у Јерусалиму.⁷

⁵ Уп. Цветковић Теофиловић 2021: 42.

⁶ Уп. речи А. Петковића у његовом путопису из 1734. године: *отѣдѣ доѣсмо љградъ нишѣ тѣнамъ вистѣ б конакъ итѣчекасмо :3 дна докле љземо ѿпаше ферманъ* (АП 4/5–7).

⁷ В. два одломка на које указује Т. Јовановић (2018: 164) у водичу Ј. Дамјановића из Будима, насталог 1766. године а који се чува у Музеју Српске православне цркве у Београду под сигнатуром 349. Први одломак о сусрету путника са Турчином из Босне сведочи и о томе да је ближе познанство мирило тадашњег човека, отуђеног од странаца, са припадницима друге вере, што је запажено и у руским хожденијима (Данилов 1962: 35).

Нешто ширу слику пружају прави путописи, какав је нпр. путопис А. Петковића, у коме су, између осталог, и верно приказане муслиманске грађевине на минијатурама, при чему није пропуштено ни да се у самом тексту који прати минијатуре прецизно укаже на сва она места која „држе” Турци.⁸

Походећи све значајне цркве у Солуну, А. Петковић, међутим, указује и на два предања⁹ о томе како су хришћанске богомоље одолевале турској најезди.

Прво предање у вези је са црквом Св. Димитрија:

Њлевоу странѣ ѡлтарѣ тавница ѣкоиѡе вниѡ свети димитрие иимаю кано 3 сандѣка ѡкамѣна више стѣнова паки ѣданѣ тѣрѣинѣ ѣдариѡ топѣзѡе темѣсе рѣка ꙗ ѡѣшила паки садѣ ѡпетѣ зазидали (АП 6/4–10).

Друго предање везано је за цркву Пресвете Богородице, у којој се налази камен пун воде који је напунила Богородица на молбу жедног иконописца:

кажѣ ѡни солѣнски житѣли даѣ тѣрци дохѡдили тѣѣ водѣ просипали ѡвно ѡпетѣ пѣно (АП 7/9–12).

Јеротеј Рачанин у Солуну, пак, походио је неку цркву поред мора која је грађена по узору на Свету Софију, где му је сам Турчин казивао како су Турци ушли у поменућу цркву, у њој нашли неког калуђера на неком пиргу под врхом кога су посекли:

„и пао на прозорацѣ, и ударила крѡѡ на полѣ низ духарѣ, и види се, и мы гледасмо крѡѡ низ духарѣ, и кажѣ Турчинѣ, то су, вели, Турцы много пута стругали и замазивали кречем, и не могли ниѣа” (ЈР 4).

Пред крај рукописа А. Петковић описује и цркву Соломонову, богато украшену, коју држе Турци, али се ту улазак не плаћа новцем, као на другим местима, већ вером или животом:

ниѣдинаго крѣпѣна ѡловека непѣѣцаю ванѣтарѣ ѡколиби кога застали неби више вниѡ христининѣ илиби вниѡ тѣрѣинѣ илиби погинѣѡ (АП 50/5–8).

Отуда се може рећи да се путописна проза у српској књижевности приклања тзв. полемичкој литератури турскога периода и постаје још једно место за истицање своје „праве вере”.

А. Петковић у једном тренутку скоро да узвикује:

Братие моѣ тако дазнате кои ѡати конслуѣша дазнате идаразѣѣте даѣете наша христѣанска и православна вера изѣѣрана кѣкѡти ѣдно зрно пшенице изѣвранѡ ѡкѣѣкола иѡдѣ ражи такѡти ѣѣтѣ нашѣ православни закон изѣвранѣ ѡини закона ѣретѣѣаски (АП 40/19–22, 41/1–4).

⁸ На оваква места указано је и у спису грешног попа Томе (ПТ 193а/20–1936/1). Лексеме као турски, Турчин, Турци поменуте су, иначе, у рукопису А. Петковића укупно тринаест пута, док се у рукопису Г. Тадића налазе само две потврде, што не мора бити само последица свесног изостављања поменућих лексема у Поклоннику Г. Тадића већ и начин да се не изађе из оквира строгог жанра проскинитарiona.

⁹ На појаву жанра предања у српској путописној прози скренула је пажњу и Н. Милошевић-Ђорђевић (уп. Милошевић Ђорђевић²2006: 142).

6. Упркос полемичком тону, присутном у српским путописима, као и поменима турског имена, као иноверника, углавном, са негативном конотацијом,¹⁰ забележено је, међутим, да је уз путне белешке и изгубљени препис водича Силвестра Поповића (1746) у истом рукопису био и мали српско-турски речник са око триста речи (Јовановић 2007: 28).

Осим оваквих корисних прилога уз путописне саставе, и сами текстови српске поклоничке прозе неретко могу послужити и као извори за проучавање уласка туђих речи преко народног говора у стари српски књижевни језик (уп. Јовановић 2007: 23).

Лексика српских водича и путописа, међутим, у великој мери ограничена је самом тематиком и оштрим узусима жанровске припадности, тако да се могу издвојити лексеме које припадају тек појединим тематским скуповима речи, као што су термини у вези са хришћанством и црквом, јединице за мере, затим лексеме у вези са кућом и покућством, у мањој мери биљним и животињским светом, називима грађевинских материјала, поморством и сл. Како је ранија анализа показала (Цветковић Теофиловић 2021: 190), неке од ових тематских скупова одликује велики број турцизама, грецизама, као и речи романског порекла, на које ће овом приликом бити скренута пажња.¹¹

6.1. Приређујући текст Дневника патријарха Арсенија III Црнојевића о путовању у Јерусалим из 1682. године, А. Младеновић (1992: 83–88) даје и речник, који чине српскословенске лексеме и „неки турцизми”. Они нису бројни, а томе доприноси чињеница да се ради о путним белешкама које се изненада завршавају пре него што су ходочасници стигли до свог одредишта, при чему се описују само поједини *ханови*, од којих се један *хан* у месту Чорлу оцењује као „злочест”, а његов *ханџија*, потурчењак од рода арменскога као „зал и лукав” (АЦ 9а/8–11).¹²

Наиме, највећи број турцизама регистрован је управо приликом описа црквених здања у Јерусалиму, који, шире гледано, припадају тематској скупини: кућа, покућство, окућница, грађевине и објекти.¹³ Тако се нпр. у рукопису А. Петковића из 1734. године, писаним претежно народним језиком (уп. Јовић 2017), јављају следећи турцизми из поменуте тематске групе речи: *басамак* ’степеник’, *беден* ’зид тврђаве’, *дирек-ступ* ’стуб, стожер’, *долап* ’орман’, *дувар* ’зид’, *ибрик* ’бакрени суд за воду’, *јексер* ’ексер’, *казан* ’ве-

¹⁰ Слика другог, уопште, у српским путописима веома је сложена (уп. Данилов 1962: 33–34). Тако су Грци у српској поклоничкој прози приказани као лукави и склони преварама, као, управо, у путним белешкама Силвестра Поповића када су ходочасници путовали 46 дана од Солуна до Јафе „захваљујући” Грцима (Јовановић 2007: 218), док је од Арапа био присутан велики страх, па се путовало увек у групи (АП 16). Почетној скупини ходочасника током пута често су се придруживали и други путници, бојећи се разбојника, па је група временом бивала бројнија, као што у дневничким белешкама сведочи Арсеније Црнојевић 1682. године (АЦ 26–56).

¹¹ Наведене позајмљенице потврђиване су у одговарајућим речницима, који неће овом приликом бити посебно истацани.

¹² Насупрот овоме ханови и грађевине Мехмед-паше Соколовића су велике и лепе (АЦ 86/2–13).

¹³ Познато је да је ово једна од тематских скупова у којој је турски језик извршио најснажнији утицај у српском језику уопште (Ђинђић 2013: 96). Овој тематској скупини могле би се приписати и неке позајмљенице из других језика (в. т. 6.3. и 6.4. у овом раду).

лики бакрени котао са ручкама', *капија* 'врата', *конач* 'преноћиште', *кубе* 'свод, купола', *кула* 'утврда у тврђави', *леген* 'лавор за умивање', *мердевине* 'стубе, степенице', *пенџер* 'прозор', *пешикир* 'убрус', *сандук* 'дрвени ковчег, шкриња', *ћемер* 'свод', *ћуприја* 'мост', *хан* 'зграда за свратиште и преноћиште путника', *ченгел* 'гвоздена кука' (уп. Цветковић Теофиловић 2016: 38). С друге стране, турцизми нису непознати ни водичу Г. Тадића, писаном претежно српскословенским језиком у који су се имплементирале лексеме страног порекла. Поред турцизама, заједничких са путописом А. Петковића (*беден*, *дувар*, *кубе*, *кула*, *пенџер*, *ћемер*), у водичу Г. Тадића јављају се и лексеме: *таван* 'строп, плафон' и *тахта* 'даска' (уп. Цветковић Теофиловић 2021: 184–185). За разлику, међутим, од путописа А. Петковића, у водичу Г. Тадића наместо турцизама налазимо често одговарајуће речи словенског или неког другог страног порекла, као што је то случај нпр. са лексемом *мост* (ГТ 266/8) наместо турцизма *ћуприја* (АП 46/10). То је, иначе, један од разлога што се у путопису А. Петковића бележи укупно знатно више турцизама него што је то случај са водичем Г. Тадића (Цветковић Теофиловић 2021: 185).

Турцизама има и у другим тематским скупинама, али у знатно мањој мери. Притом, нешто су бројнији примери из области државне администрације, као у путопису А. Петковића: *муселим* 'обласни управитељ', *паша* 'титула високих достојанственика и војних лица', *тескера* 'исправа, потврда', *ферман* 'султанова наредба, заповест' (Цветковић Теофиловић 2016: 38), или јела и пића, као што је нпр. лексема *буза* 'пиће боза', забележена у путопису А. Црнојевића (АЦ 66/11) која према изворном персијском *būza* има у наместо данашњег *о* (уп. и Младеновић 1965: 141).

Када је реч, међутим, о биљном и животињском свету, овом приликом издвајамо турцизам *шећер*, којим је у путопису Ј. Рачанина именована цела биљка из које се добија шећер:

И ту видџмо шећер, пошью ниве велике, и онакоє кано кукурузъ стаблика и листъ, и изъ оне стаблике ваде срчику те пече шећеръ (ЈР 8).¹⁴

6.2. У тематској скупини везаној за хришћанство осим лексема словенског порекла значајно место заузимају и грецизми, чије је присуство одлика и старословенског језика, а с обзиром на тематику проучаване грађе веома су заступљени у поклоничкој прози. У водичу Г. Тадића то су: *јеванђелије* 'јеванђеље', *кандило* 'стаклена светиљка у којој гори жижак у уљу', *монастир* 'манастир', *проскомидија* 'удубљење на олтару у коме се припрема причешће', *трапеза* 'сто у храму или цркви иза олтара' и сл. (уп. Цветковић Теофиловић 2021: 186), док се у путопису А. Петковића јављају грецизми:

¹⁴ Ако је судити према РЈАЗУ XVIII: 767, под *trska*, термин *шећерна трска* потврђен је први пут, изгледа, тек 1836. године у Лазићевој *Простој наравној историји*, објављеној у Будиму. Ова историја била је подстрек и Вуку Караџићу за даље богаћење риболовне терминологије у другом издању *Рјечника* 1852. године (Милановић 2018: 439). Термин „сахарный тростник” регистрован је, међутим, у једном спису поклоничке прозе Василија Јаковљева Гагаре из прве половине XVII века (в. Данилов 1962: 32).

анђео 'натприродно бестелесно биће', *апостол* 'Христов ученик', *игуман* 'старешина православног манастира', *калуђер* 'човек који припада црквеноме реду и живи у манастиру', *летургија*, *летурђија* 'главно богослужење у православној цркви, служба божија' итд. (в. Јовић 2017: 136–144).

У гречизме спада и лексема *стадиј* 'стара мера за дужину од 125 корака' (ПТ 193/7; ГТ: 34а/1),¹⁵ као и поједини изрази за мере за које И. Грицкат (1976: 316) проналази паралеле у још у најстаријим грчким проскинитаринима, као нпр: повишеже ѿпатрїархїе елико камено врџженїе (ПТ 192б/15–16); колико вржнїемъ излѣка стрелѣ (ГТ 3б/1–2); далеко на вастокъ колико може добра пушка носити (АП 22/4–6); И пойдосмо колико бы два путь каменомъ изъ руке дометнуо (ЈР 23) и сл.¹⁶

6.3. Присуство лексема из мађарског језика потпуно је очекивано у рукопису А. Петковића, пониклог на тлу Баната, као што је нпр. лексема *тороњ* 'торањ, кула или друго сразмерно уско здање' (Јовић 2017: 141), док се утицај румунског језика огледа, пре свега, у фонетској особини мешања гласова *ч* и *ћ*, *и* и *ђ* (Јовић 2017: 153).

6.4. Сасвим природно, близина Дубровника, као и тесне везе Сарајева са Дубровником, условиле су употребу у Поклонику Г. Тадића одређеног броја дијалектизама који се могу довести у везу територијом Далматинског приморја, често романског порекла, као што су *густџерна* 'бунар за кишницу ван куће најчешће', *камара* 'соба', *кампанел* 'звоник'¹⁷, *скалун* 'степеник' или *скале* 'степенице' (Цветковић Теофиловић 2021: 184, 186, 188).

6.5. Међу ретким германизмима који припадају поморској лексци јавља се реч *мачка* 'сидро, ленгер', забележена у путопису А. Петковића (Јовић 2017: 144).

7. Путовања у Свету земљу и тежња да се о томе остави сведочанство у виду писаног текста, и поред великих ризика које је тај подухват доносио, била су веома актуелна у XVII и XVIII веку код нас. Нарочито у путописима, као целовитијем облику поклоничке прозе, путовања кроз просторе турске царевине да би се стигло до одредишта, била су и прилика да се истакне своја „права вера”, те се на овај начин српска поклоничка проза придружила полемичкој литератури турскога периода која је била, изгледа, много богатија него што се до сада мислило. У великој мери негативна слика Турака у српској поклоничкој прози, проузрокована је, пре свега, верским разлозима и злоделима која су чинили Турци. Отпор према вишевековном терету са којим су се суочавали Срби под турском влашћу, показиван је у свакој прилици и на сваком месту, па су у појединим турским хановима на путу поклоника и зоб, и сено, и храна „злочести”, а „вина ни капи” (АЦ 6б/9–11). У српској поклоничкој прози, с друге стране, Грци су лукави и домишљати, при чему

¹⁵ В. Цветковић Теофиловић 2021: 169–170, 187.

¹⁶ Опширније о изразима за мере у српској поклоничкој прози в. Цветковић Теофиловић 2021: 167–174.

¹⁷ Иако у грчком језику налазимо *καμπανιόν* 'звоник', овде је реч *кампанел* (ГТ 1662: 3б/5) настала, вероватно, према итал. *campanile* у значењу: 'звоник'. Уп. Цветковић Теофиловић 2021: 188.

се сличне паралеле налазе у руским хожденијима. Као и у руским хожденијима, међутим, било је и примера зближавања и превазилажења разлика, што сведочи о сложеној слици другога у српској поклоничкој књижевности.¹⁸ У сваком случају, окретање малом човеку, његовим потребама и тешкоћама одлика је српске поклоничке прозе у XVII и XVIII веку, што је повезује са сличним стремљењима запаженим у руским хожденијима поменутог периода (Данилов 1962: 31).

Српска поклоничка проза од својих скромних почетака па све до репрезентативнијег вида у XVII и XVIII веку, развијала се у мултикултуралном контексту, о чему сведоче и позајмљенице не само из грчког језика, које се неретко јављају још као старословенске, већ и бројни турцизми, романизми, као и за ово време ретки хунгаризми и германизми. Осим на плану лексике, утицај турског, односно румунског језика, видљив је и на плану фонетике и морфологије, нарочито у два проучавана списа – Поклонику Г. Тадића са подручја Босне и путопису А. Петковића са подручја румунског Баната. Притом, не треба пренебрегнути утицај ни српске народне усмене књижевности, као ни старије дубровачке прозе на језик ових списа (Цветковић Теофиловић 2021: 203–204), те поред јасних узуса жанра поређења „бео као снег” (ПТ 198a/17) пробијају кроз строгост далеких узора грчких проскинитариона.

ИЗВОРИ

- АП:** Андреј Петковић. Поклоњење гробу Господњем 1734. Издање са фототипијом: С. Бугарски, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2008.
- АЦ:** Арсеније Црнојевић. Дневник патријарха Арсенија Црнојевића о путовању у Јерусалим. Издање: А. Младеновић, Дневник патријарха Арсенија III Црнојевића о путовању у Јерусалим (текст и филолошке напомене), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXV/1 (1992), 70–107.
- ГЗ:** Горички зборник. Издање: фототипија, Ђорђе Трифуновић (прир.), Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори. Одјељење за српски језик и књижевност – Београд: Службени гласник, 2019.
- ГТ:** Гаврил Тадић. Поклоњеније Часнаго Гроба, 1662. година. Национална библиотека Израела у Јерусалиму, сигнатура Ms. Var. 186.
- ЈР:** Јеротеј Рачанин. Путовање ка граду Јерусалиму. Издање: О. М. Бодянский, Путьшаствіе къ граду Јерусалиму Іероѡея Рачанинскаго, въ лѣто отъ бытія 7212, а отъ Рож. Христова 1704, мѣсяца Іюліа 7, Чтенія къ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Мо-

¹⁸ В. В. Данилов (1962: 33–35) истиче да је у руским *хожденијима* однос према другим народностима условљен преваходно верским моментом, па и однос према Грцима, будући да се сумњало у њихову духовност. У *хожденијима*, заправо, када се искључи религиозна преокупација не наилази се ни на један увредљив напад на припаднике других националности већ се запајају њихове позитивне црте.

сковскомъ университетѣ, кн. IV, октябрь – декабрь, Москва: Въ университетской типографіи, 1861, 1–42.

ПТ: Непознати. Описаније Јерусалима у препису попа Томе из 1643. године. Библиотека Матице Српске у Новом Саду, сигнатура РР I 31: 192а–209а.

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1976:** И. Грицкат, Језик српских путописа из XVII и с почетка XVIII века, у: В. Ђурић (ур.), *Зборник историје књижевности*, 10, Стара српска књижевност, Београд: САНУ, 297–322.
- Данилов 1962:** В. В. Данилов, О жанровых особенностях древнерусских „хождений”, Москва – Ленинград: *Труды Отдела древнерусской литературы*, т. 18, 21–37.
- Дојчиновић 2015:** Д. Дојчиновић, Поиде, приде и приходи: путописне биљешке из времена отоманске власти, Бања Лука: *Годишњак Друштва чланова Матице српске у Републици Српској*, 4–5, 337–358.
- Ђинђић 2013:** М. Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*. <<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:9458/bdef:Content/get>> 10. 9. 2022.
- Јовановић 2005:** Т. Јовановић, Бугарска у старој српској поклонишкој прози, Београд: *Balkanica*, XXXV, 159–169.
- Јовановић 2007:** Т. Јовановић, *Света земља у српској књижевности од XIII до краја XVIII века*, Београд: Чигоја штампа.
- Јовановић 2018:** Т. Јовановић, Проскинитарион и српска путописна проза посвећена Светој земљи, у: Љ. Бајић (ур.), *Српска славистика*, Колективна монографија, том II, Књижевност, култура, фолклор, питања славистике, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 161–171.
- Јовић 2017:** Н. Јовић, *О језику путописа Поклоњеније гробу Господњу (1734) Андреја Петковића*, Ниш: Центар за црквене студије.
- Клауснер 1956:** У. А. Klausner, Description des lieux saints de Palestine dans un manuscrit slavon, Париз: *Revue des études slaves*, 33/1–4, 105–108.
- Летић 1991:** Б. Летић, *Српска и хрватска књижевна традиција у турском периоду*, Сарајево: Институт за књижевност.
- Лихачов 1963:** Д. С. Лихачев, Система литературных жанров Древней Руси, у: В. В. Виноградов (ред.). *Славянские литературы*, Доклады советской делегации, V международный съезд славистов (София, сентябрь 1963), Москва: Издательство Академии наук СССР, 47–70.
- Милановић 2018:** А. Милановић, Вукова улога у стварању риболвне терминологије у *Српском рјечнику* (1818), у: Љ. Бајић (ур.), *Српска славистика*, Колективна монографија, том II, Књижевност, култура, фолклор, питања славистике, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 433–445.
- Милошевић Ђорђевић ²2006:** Н. Милошевић-Ђорђевић, *Од бајке до изреке. Обликовање и облици српске усмене прозе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

- Младеновић 1965:** А. Младеновић, Особине граfiје и језика путописа патријарха Арсенија III Црнојевића из 1682. године, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, VIII, 133–146.
- Павић 1970:** М. Павић, *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*, Београд: Нолит.
- Павић 1991:** М. Павић, *Историја српске књижевности 2. Барок*, Београд: Досије, Научна књига.
- Поселенова 2012:** Е. Ю. Поселенова, Феномен руској паломническој литературе у контексте духовног образовања, Кемерово: *Вестник КеМГУ-КИ*, 19/2, 260–268.
- РЈАЗУ XVIII:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. XVIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1963–1966.
- Трифунковић 1990:** Ђ. Трифунковић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд: Нолит.
- Цветковић Теофиловић 2016:** И. Цветковић Теофиловић, *Језик совершени*, Ниш: Филозофски факултет.
- Цветковић Теофиловић 2021:** И. Цветковић Теофиловић, *Зде, у светомому граду Јерусалиму. Прилог проучавању језика српске путописне прозе*, Ниш: Филозофски факултет, Центар за црквене студије.

Ирена Цветкович Теофилович

ДРЕВНЕСЕРБСКИЕ ХОЖДЕНИЯ В МНОГОКУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТЕ

Резюме

Вопрос о формировании жанра хождений в сербской литературе периода XIII–XVIII вв. является крайне сложным. Сербские хождения распространились в более развитом виде лишь в XVII и XVIII вв. С одной стороны существуют произведения, возникновение которых было обусловлено наличием определенных международных стандартов не только в плане содержания, но и в плане выражения, при этом в качестве отдаленных образцов для этой группы текстов подразумеваются, в первую очередь, греческие проскинитарии (путеводители в Святую землю) периода VII века. С другой стороны появляются и полноценные путевые заметки, охватывающие как само описание путешествия до места назначения и дорогу назад, так и морские плавания. Путешествуя по территории Османской империи и посещая Святые места, некоторые из которых охранялись турками, авторы хождений оставляли значительные свидетельства о своих впечатлениях и приключениях, с обязательным упоминанием некоторых легенд, повествующих о тщетных попытках турков уничтожить христианские святыни. На характер сербских хождений также повлиял и тот факт, что паломники зачастую происходили из многокультурных областей (таких как румынская часть Баната, Босния, итд.), чем была обусловлена необходимость использования определенных диалектизмов и заимствованных слов. Кроме того, важно обратить внимание и на крепкие связи этого литературного жанра с сербской устной поэзией и более древней дубровницкой прозой.

Ключевые слова: сербские хождения, проскинитарий, путевые заметки, многокультурность, диалектизмы, заимствованные слова.